

2. Вважати актуальними дослідження історико-правових і теоретико-методологічних проблем українського державотворення ХХ – початку ХХІ ст. і конституційних процесів УНР та незалежної України.

3. Посилити увагу до історико-правових і теоретичних проблем українського конституціоналізму як засобу консолідації суспільства і держави в Україні на сучасному етапі.

4. Забезпечити дієву участь вчених юристів у дослідженні та популяризації знакових подій Українського державотворчого досвіду 1918–1920 рр. у підготовці наукових видань, науково-методологічної літератури, виступах у ЗМІ.

5. На виконання Плану заходів з відзначення Української революції на 2017–2020 рр. активізувати наукові дослідження та їх друк під рубрикою «100 років Української революції 1917–1920 рр.» в наукових періодичних виданнях Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України.

6. Опублікувати матеріали круглого столу в наукових юридичних виданнях Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України.

О.В. СКРИПНЮК,
доктор юридичних наук, професор

ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: КОНСТИТУЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ *

21 червня 2018 р. з нагоди відзначення річниці Конституції України в Інституті держави і права імені В.М. Корецького НАН України під головуванням директора Інституту академіка НАН України Ю.С. Шемшученка відбулася науково-практична конференція «Конституційні права людини і громадянина та гарантії їх забезпечення». Організаторами заходу виступили Конституційний Суд України та Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України.

В її роботі взяли участь народні депутати України, судді Конституційного Суду України, відповідальні працівники органів державної влади та місцевого самоврядування, провідні академічні науковці Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Інституту законодавства Верховної Ради України, Національної академії правових наук України, вчені вищих навчальних закладів, представники інститутів громадянського суспільства, головний редактор загальнодержавного наукового юридичного журналу «Право України», академік НАПрН України О.Д. Святоцький.

З вітальним словом до учасників конференції звернулися академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України, академік НАН України В.А. Смолій, директор Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН

---

* за матеріалами науково-практичної конференції «Конституційні права людини і громадянина та гарантії їх забезпечення. До 22-ї річниці прийняття Конституції України» Конституційного Суду України та Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, (м. Київ, 21 червня 2018 р.)

України, академік НАН України Ю.С. Шемшученко, Голова Конституційного Суду України, член-кореспондент НАПрН України С.В. Шевчук.

В урочистій обстановці був підписаний Договір про співробітництво між Конституційним Судом України та Інститутом держави і права імені В.М. Корецького НАН України – головою Конституційного Суду С.В. Шевчуком та директором Інституту держави і права імені В.М. Корецького Ю.С. Шемшученком. На конференції було презентоване спільне наукове видання обох установ «Людська гідність як конституційна цінність. Матеріали міжнародного науково-практичного семінару, присвяченого пам'яті професора Л. Юзькова», який відбувся 30 березня 2018 р. в Конституційному Суді України.

У вступному слові академік НАН України В.А. Смолій, зокрема, зазначив, що прийняття 28 червня 1996 р. Конституція незалежної, суверенної держави стало доленною подією в історії українського народу, тисячолітнє прагнення якого до власної державності знайшло втілення в документі, який визначив шлях до демократії, розбудови правової, соціально спрямованої державності, перспективи входження України в європейський і світовий економічний та політико-правовий простір.

Конституція України є визначним підсумком багатовікової історії українського державотворення. Вона стала актом установчої влади українського народу, юридично оформила національну державність, визначила якісні її ознаки: демократичність, правовий характер та соціальність, окреслила напрями подальшого державотворення.

Конституція потребує подальшого її розвитку і поглиблення, співвіднесення з динамічними, мінливими реаліями сучасного буття.

Сучасний етап конституційної реформи ознаменувався оновленням положень Конституції в частині модернізації Основного Закону про судову владу, конституційну юстицію, зміцнення інституту місцевого самоврядування та децентралізації. Але відсутні істотні успіхи в конституційній модернізації інституту прав і свобод людини і громадянина та його змістовому наповненні. Все це вимагає злагодженої роботи і відповідальності у конституцієтворенні на рівні державних органів, суспільних інститутів, політичної еліти.

Академік НАН України Ю.С. Шемшученко зазначив, що чинна Конституція України стала важливим політико-правовим актом, який стабілізував незалежний розвиток України як у внутрішніх, так і зовнішніх справах.

Сучасний етап реформування Конституції України розпочався з Указу Президента України від 03 березня 2015 р. «Про Конституційну Комісію».

На конференції з доповіддю «Конституційне право та виклики XXI століття» виступив Голова Конституційного Суду України С.В. Шевчук. Зокрема, він наголосив, що реалії XXI століття несуть конкретні ризики в контексті реалізації конституційних цінностей, а особливо для країн, у яких період системної нестабільності ще не завершився. До цього переліку, на жаль, входить і Україна. Водночас конституційні цінності мають стати робочим інструментом захисту прав людини.

Конституційний Суд України забезпечує верховенство Конституції України, трансформуючи юридичну логіку правових конструкцій у живу матерію, що вносить суспільні відносини, які розвиваються та вдосконалюються відповідно до глобальних світових процесів. На сьогодні є нагальна потреба у

звірянні орієнтирів задля визначення, в якому напрямі має слідувати Конституційний Суд України, виконуючи своє основне завдання – захист прав і свобод людини та громадянина.

На думку Конституційного Суду України, держава, виходячи з існуючих фінансово-економічних можливостей, має право вирішувати соціальні питання на власний розсуд. Тобто в разі значного погіршення фінансово-економічної ситуації, виникнення умов воєнного або надзвичайного стану, необхідності забезпечення національної безпеки України, модернізації системи соціального захисту тощо держава може здійснити відповідний перерозподіл своїх видатків з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства. Проте держава не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб, яка безпосередньо пов'язана з обов'язком держави за будь-яких обставин забезпечувати достатні умови життя, сумісні з людською гідністю.

Практика розгляду справ у Конституційному Суді України свідчить про дисбаланс між конституційно закріпленими гарантіями соціальних прав та фактичним станом їх реалізації. У процесі прийняття законів у парламенті України проекти актів, що приймаються, не мають економічного обґрунтування, а у випадках його формальної наявності розрахунки, що впливають на обсяг конституційно гарантованих прав, не відповідають дійсності, тому постає гостре питання зниження соціальних стандартів.

Тому в рішеннях КСУ була закладена доктринальна основа для формулювання концепції позитивного обов'язку держави, «що держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга ст. 3 Конституції України) – повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, а й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією.

З доповідями, зокрема, виступили: член-кореспондент НАПрН України, суддя Конституційного Суду В.В. Лемак; кандидат юридичних наук, народний депутат України В.В. Карпунцов; народний депутат України А.Л. Деркач; заступник директора Інституту держави і права імені В.М. Корецького, академік НАПрН України О.В. Скрипнюк; вчений секретар Інституту, доктор юридичних наук, професор Н.М. Пархоменко; кандидат юридичних наук, доцент, суддя Конституційного Суду у відставці В.М. Кампо; академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту Н.М. Оніщенко; завідувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою, академік НАПрН України О.М. Костенко; доктор юридичних наук, професор Ужгородського національного університету М.В. Савчин та ін.

Зокрема, в доповіді О.В. Скрипнюка «Права людини і сучасний конституційний процес в Україні» зазначалося, що права та свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Проблема визначення їх сутності та реалізації є ключовою в життєдіяльності суспільства, яке претендує на статус демократичного, гуманного, правового. Саме тому сьогодні не існує більш значущої і водночас так важко втілюваної в практику існування людства ідеї, ніж права та свободи людини і громадянина. У сучасному світі

ступінь забезпеченості прав і свобод є важливим показником успішності розвитку суспільства і цивілізованості держави.

Україна з проголошенням незалежності взяла на озброєння людино-центристську теорію. Ключовим для розуміння цього принципу в Конституції 1996 р. є розділ II «Права і свободи людини і громадянина». Він втілює положення, спрямовані на змістовне збагачення і гуманізацію правового статусу людини і громадянина, посилення гарантій реалізації прав і свобод.

За час дії Конституції виявилися певні недоліки в частині визначення та забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Вихідні світоглядно-методологічні засади їх конституційного закріплення та захисту суттєво відрізняються від тих, на які спрямовані обов'язкові для України міжнародні акти. Зокрема, положення про невідчужуваність, непорушність, гідність і неподільність основних прав людини і громадянина, задекларовані у розділі I Конституції України «Загальні засади», нівелюються а то й заперечуються змістом деяких статей наступних розділів Конституції.

Конституційний статус переважної більшості передбачуваних прав і свобод поставлено в залежність від їх подальшого законодавчого регулювання, чим ускладнюється пряма дія норм Конституції. Соціальні та економічні права сформульовано у такий спосіб, що вони залишаються декларативними, оскільки не забезпечені конкретними механізмами і гарантіями реалізації. Низка конституційних прав і свобод людини вимагає подальшого їх розвитку і конституційного закріплення з урахуванням сучасних суспільних реалій.

Виходячи з цього, конституційний процес має бути спрямований на розширення, змістовне збагачення й посилення реалістичності конституційно-правового статусу людини і громадянина, а отже, підвищення рівня гуманістичності Основного Закону. Робота над оновленням розділу II Конституції України має бути зосереджена на обґрунтуванні і універсалізації конституційних прав і свобод і базуватися на втіленні положень природно-правової доктрини про невід'ємність, непорушність, взаємозалежність, єдність та неподільність конституційних прав і свобод, а також забезпеченні їх відповідності демократичним європейським та світовим стандартам.

В.В. Лемак у своїй доповіді наголосив на ролі і значенні Конституційного Суду України в конституційній системі захисту прав і свобод людини і громадянина, на тих основних проблемах, над якими сьогодні працює Конституційний Суд України. Значна увага у доповіді була приділена новому статусу Конституційного Суду України, закріпленому в Конституції України на підставі внесення останніх змін до Основного Закону України в частині реформування конституційної юстиції. Особливе місце в цих змінах посідає проблема конституційної скарги та тієї ролі, яку має відіграти Конституційний Суд України в захисті прав і свобод людини і громадянина після внесення змін до Конституції.

«Прокуратура в системі конституційно-правових механізмів забезпечення та охорони прав людини і громадянина» – тема доповіді В.В. Карпунцова. Він зазначив, що сьогодні прокуратура виступає дієвою інституцією, де людина може знайти реальну, швидко і безкоштовну допомогу в захисті своїх прав.

Така мета прокурорської діяльності конкретизується при виконанні завдань трьох рівнів, які є загальними та реалізуються у всіх сферах прокурорської діяльності і при здійсненні всіх покладених на прокуратуру функцій: 1) захист

прав і свобод людини. Це зумовлює правозахисний характер прокурорської діяльності і кореспондує до положень ст. 3 Конституції України. Таким чином, захист прав і свобод людини і громадянина є першочерговим завданням прокуратури, визначає зміст і характер покладених на неї функцій.

У своїй доповіді «Соціологічний вимір реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні» Н.М. Пархоменко наголосила, що реалізація прав людини визначається головним чином забезпеченістю з боку держави. Роль держави як головного гаранта прав і свобод людини і громадянина впливає зі змісту Конституції України, а також інших нормативно-правових актів. Про незадовільний стан і низьку ефективність механізмів гарантування прав і свобод громадян свідчить високий ступінь недовіри громадян до органів державної влади. Йдеться про посилення тенденцій делегітимації – втрати державною владою довіри населення, його підтримки.

У цьому контексті одним з найактуальніших завдань, які постали перед Україною щодо практичного забезпечення прав і свобод людини, є процес удосконалення законодавства, розробка і прийняття низки нормативно-правових актів, які повинні гарантувати можливість реалізації прав і свобод громадян, чітко закріпити конституційні здобутки та завершити процес формування юридичних основ системного забезпечення прав людини в Україні. При цьому важливою є системність розвитку конституційних положень у законодавстві України, тому доцільним та прийнятним є розробка і прийняття не окремих законів, що гарантують реалізацію того чи іншого конституційного права, а розробка комплексного нормативного масиву з цього приводу.

У доповіді В.М. Кампа «Конституційне забезпечення інституту гідності та прав людини: теоретико-методологічні й практично-прикладні проблеми» зазначалося, що воно в демократичних країнах включає в себе різні конституційні способи і форми регулювання та гарантування цих цінностей, що відповідають цивілізованим стандартам, національній конституційній традиції тощо.

Фактично інститут гідності та прав людини в Україні переживає кризу. За даними 2016 р. країна посіла перше місце за кількістю заяв її громадян в Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). За період з 16 лютого до 15 травня 2018 р. моніторингова місія ООН зафіксувала зростання кількості серйозних порушень прав людини в Україні: катування та свавільне тримання під вартою, а також збільшення посягань на свободу думки, вільного вираження поглядів, свободу засобів масової інформації та мирних зібрань тощо. Це досить тривожна інформація для країни, що претендує на членство у НАТО та в Європейському Союзі (Президент України готує відповідний проект змін до Конституції України), яке не в останню чергу залежить від дотримання в ній прав людини.

Але пострадянська позитивістська спадщина і далі залишається однією з головних перешкод на шляху належного забезпечення гідності та прав людини. На жаль, в Україні немає фундаментальних наукових робіт з критики даної спадщини, а без цього неможливо ефективно її подолати. Для принципів змін у питаннях реалізації й захисту гідності та прав людини в Україні необхідна нова фундаментальна доктрина, заснована на вченні про природне право. Для цього у першу чергу треба оновити методологію конституційної

науки, що жакливо відстає від сучасних потреб наукового життя. З даного питання існує багато інноваційних підходів, які потрібно враховувати. Вдосконалення наукової методології досліджень інституту гідності та прав людини, механізмів його впровадження має бути необхідним елементом формування нової фундаментальної доктрини з даного питання, заснованої на природному праві.

Далі він зазначив, що особлива роль у конституційному забезпеченні інституту гідності та прав людини належить КСУ, який перевіряє законодавство на відповідність Конституції України та скасовує неконституційні закони чи їх положення, тлумачить її відповідні положення.

Проблематиці взаємозв'язку «людина – право» присвятила свою доповідь «Право – Людина – Держава: сучасний контекст» Н.М. Оніщенко. Право може бути «фортецею», захисником прав і законних інтересів, провідником у простір свободи безпеки і правосуддя, дієвим чинником проти сваволі чиновників, а може існувати, на жаль, у «паперовому» форматі або на електронному носії.

Розглядаючи взаємозв'язок держави, права і людини, необхідно зазначити, що існують права і свободи, які ні в якому випадку не повинні обмежуватися – це природні права і свободи людини, вони не створюються державою і не можуть бути нею обмежені, а належать людині від народження, є виявом її природи. Перелік цих прав міститься в ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Конституція України (ст. 32) встановлює більш широке коло прав, що не підлягають обмеженню.

Згідно з Конституцією України всім громадянам наданий і гарантований рівний обсяг прав і свобод. Їх використання пов'язане з запровадженням однакових стандартів для всіх без винятку осіб. Отже, кожний громадянин де-юре може користуватися на рівних умовах з іншими громадянами всім сектором прав і свобод без утиску з боку держави, дискримінації з боку державних органів, окремих посадовців або інших осіб. Таким чином, ідея прав людини сформована як певний правовий ідеал, на досягнення якого орієнтований розвиток національного законодавства, який міститься в Конституції України, де сконцентрована воля народу.

О.М. Костенко в доповіді «Конституція має бути інструментом для соціального прогресу» наголосив, що відповідно до «інструментальної концепції законодавства» будь-яка конституція – це інструмент для забезпечення правопорядку в суспільстві.

Лейтмотивом виступу М.В. Савчина, доктора юридичних наук, професора Ужгородського національного університету була проблема виконання та дотримання євростандартів щодо захисту прав і свобод людини. На завершення своєї роботи конференція ухвалила відповідні рекомендації.